

Per Nyström

Sveriges historia

Föreliggande artikel skrevs för norska *Arbejdernes Leksikon* 1935. En svensk översättning publicerades i *Ord & Bild* nr 5 1970 – det är denna som återges nedan.

I en efterskrift till samlingen *Historiens dilemma och andra studier ...* daterad december 1973 kommenterade förf. artikeln så här:

Artikeln *Sveriges historia* skrevs vid 1930-talets mitt. Här är icke platsen att skriva dess fortsättning. Men den bör skrivas. Den skulle — därför att förändringar i rättsreglerna är en så väsentlig del av den politiska historien — då bl. a. handla om hur de rättsliga doktrinbildningarna inom byråkratin under 1930-talet inkapslar de rättsåskådningar och rättsregler, som utbildats inom fackföreningsrörelsen, arbetarrörelsen och folkrörelserna överhuvudtaget. Den skulle analysera i vilken utsträckning arbetarrörelsens rättsåskådningar förmår påverka den borgerliga rätten under nu bestående maktförhållanden, vilka förändringar som håller på att ske i egendomsrätten, huruvida den gamla byråkratin — denna genom århundraden bestående sociala bildning, med dess fasta regler för beslut och lydheidsförhållanden — absorberar de byråkratier som vuxit fram inom företagen och inom folkrörelsernas organisationer — allt detta sett mot det världshistoriska perspektivet, där det nya inträffat att stora delar av världen valt att icke längre tillåta privat äganderätt till produktionsmedlen, ett nytt system, som länge varit teori och utopi men nu är verklighet.

Men skildringen av den processen och av ihålligheten i ”rättsstats”-begreppet får återstå till ett annat tillfälle.

Stamsamhällena

Under stenåldern fanns de rikaste kulturformerna i de flintrika områdena vid Öresund, Stora och Lilla Bält samt vid Kattegatt, medan däremot Mellansverige, där flinta saknades och måste importeras, var kulturellt mera efterblivet. En föga omfattande import av brons började under det andra årtusendet f. Kr. Först då järnet slog ut stenen som grundval för arbetstekniken i Norden, fick de mellansvenska stammarna ett inhemskt råmaterial av hög klass för tillverkning av vapen och arbetsredskap. Fynden visar på ett stigande välstånd från omkring 400 e. Kr. Överklassgravar från de följande århundradena tyder på ett starkt differentierat samhälle. Under vikingatiden (800-1000 e. Kr.) bildade stammarna vid Mälaren och på östkusten ett stamförbund: svearna. På deras område låg den frisiska handelsplatsen Birka på Björköen i Mälaren. Vid Vänern låg götarnas stamförbund. Runstenarna är minnesmärken över en slavägande krigisk överklass, vars verksamhetsområde sträckte sig från Konstantinopel till England. Den högt utvecklade skeppsbyggnadskonsten bildade den tekniska grundvalen för detta expansiva samhällssystem, vars militära organisation tillät en systematisk tributindrivning bland de slaviska stammarna vid Östersjön. Vid handelsvägarna längs de ryska floderna grundlade nordiska hövdingar på 800-talet slavhandlarsamhällen (Kiev och Novgorod) vilka avyttrade sin fångst till araber och greker. Efter hand deltog hövdingarna i Mälardalen i ökande omfattning även i vikingatågen västerut. Orienteringen mot väst kan påvisas bl. a. av att den danska runtypen slog ut den äldre inhemska i början av 1000-talet. Inemot år 1050 blev härjningstågen alltför farofylla, eftersom västeuropéerna bl. a. hade förbättrat sin skeppsbyggnadsteknik och börjat uppföra borgar.

En kort tid efter år 1026 har Mälardalen med all säkerhet varit skattskyldig under Knut den store.

Feodalsamhället (1060-1520)

Allteftersom möjligheterna att utkräva tributer i främmande länder minskade, skapade över-

klassen ett system för indrivning av tributer i hemlandet, varvid man använde sig av väst-europeiska förebilder. På 1100- och 1200-talen utformades i Norden olika tributinstitutioner, medan stamstrukturen bröts ned. Stormännen började tillägna sig den europeiska ryttar- och vapentechniken och även uppta kristna kultformer. Som ett yttre uttryck för den nya samhällsordningen byggdes en stifts- och sockenorganisation upp och kungamakten omformades till en skatteindrivande tvångsmakt. Ett uppbördssystem upprättades i form av jordavgifter till kyrkoaristokratin samt böter och skatter till kungen. De så kallade landskapslagarna blev redskap för omformningen av stamsamhällets rättsliga sedvänjor. Under flera århundraden rasade en kamp mellan stormannaätterna om de viktiga kunga- och biskopsvärdigheterna.

Under 1000-talet var stormännen i hela Sverige förmodligen organiserade i ett enda förbund med en kung. På 1100- och 1200-talen hade biskoparna den största makten i landet och behärskade helt kungainstitutionen, som gav prästaristokratin skattefrihet och domsrätt från år 1200. Under Magnus Ladulås (1275-90) blev den världsliga frälseklassen organiserad enligt feodalt mönster under kungens ledning (alla medlemmar befriades från skatt år 1279), vilket ledde till att biskoparnas makt reducerades.

Under 1200-talet återupptog den svenska stormannaklassen expansionen mot öster, nu i form av korståg, men kolliderade med tributindrivningen från Novgorod. Samtidigt som feodalorganisationen konsoliderades, började en ny social maktfaktor uppträda i östersjöområdet: den tyska köpmannakolonisationen. Statsbildningar uppstod vid kungsgårdar och biskopsäten: Kalmar, Stockholm, Västerås. Koppar- och järngruvorna i Mellansverige blev en av hörnstenarna i den tysk-baltisk-nordiska handelsorganisationen. En starkt tillspetsad klassmot-sättning uppstod mellan den över hela Norden utbredda köpmannabebyggelsen, som hade sitt starkaste fäste i Lübeck, och den nordiska feodalvärlden, som år 1397 blev förenad under en feodalmonarki (Kalmarunionen). I samband med kampen mellan dessa två ekonomiska formationer utbröt i Mellansveriges malmdistrikt på 1430-talet ett uppror, vars ledare var Engelbrekt Engelbrektsson, som visste att utnyttja böndernas missnöje och feodaladelns oenighet. Detta möjliggjorde erövringen av feodalborgarna i gruvdistrikten, vars borgerliga element blev herrar i sitt eget hus.¹ Denna första borgerliga revolution i Sverige gick däremot inte så långt att den ville bryta ned den nordiska feodalunionen. Trots vissa svenska stormannagrupper motstånd mot feodalmonarkins centralistiska tendenser, bestod feodaladelns nordiska union tills Kristian II försökte att förvandla den till ett nordiskt kungadöme lierat med det dansk-holländska borgerskapet: i detta läge understödde de lübeckiska köpmännen det bondeuppror som utbröt 1521 och som organiserades av Gustav Vasa, och de medverkade vid bildandet av en svensk furstestat 1523.

Kungamakt och adelsvälde (1520-1680)

I nära förbindelse med borgerskapet i Stockholm och under medverkan av tyska ämbetsmän byggde Gustav Vasa (1523-60) upp en centralistisk förvaltningsorganisation som kunde förvandla kronans olika naturainkomster till varor och kapital. Den andliga aristokratin jord blev exproprierad vid reformationsriksdagen 1527; på de starkt utökade kungliga godsens bedrevs en kapitalistisk produktion. Den nya kungamakten krossade sina tidigare bundsförvanter, bönderna, under en serie av bondeuppror 1525-43. 1544 infördes ärftligt kungadöme i Sverige. Lübeckarnas makt i Östersjön bröts av holländarna och Gustav Vasa upprättade förbindelser med dessa. Mot slutet av århundradet blev Östersjön det holländska handelskapitalets främsta exploateringsområde. Av Hollands tonnage gick 9/10 i östersjöfart. Spannmål, järn, koppar, trä, tjära och tågvirke var områdets viktigaste produkter. Inte bara kronan utan också den jordägande adeln utnyttjade handelskonjunkturerna och övergick till kapitalistisk hushållning. Dess sociala makt steg samtidigt som det inhemska borgerskapets maktställning

¹ Se [Engelbrekts revolution](#) av Per Nyström – Red

försvagades. Vid Gustav II Adolfs tronbestigning 1611 kom adeln i ledningen för den svenska förvaltningsapparaten och tillförsäkrade sig skattefri handel. Genom 1634 års regeringsform kom makten helt i händerna på högadliga kretsar, vilkas ledare var Axel Oxenstierna. Statsfinansernas grundval utgjordes av tullar och acciser på städernas handel; kronogodsen delades ut som förläningar till storgodsadeln. Stångjärnsindustrin kom helt under inflytande av holländska kapitalister, som drev den med hjälp av holländska förmän och fackarbetare. Handeln med koppar och kolonialvaror monopoliserades av statskompanier med holländarna och rådsadeln som delägare. Utsugningen av bönderna, vilken hade tilltagit efter bondeupproren, skärptes: arbetsplikten på godsen och i de handelskapitalistiska industrierna ökade; priserna på böndernas produkter hölls nere genom städernas handelsmonopol. På 1620-talet visade sig på nytt upprorstendenser bland bönderna. Det statsfinansiella systemet tvang adelsstaten att lägga under sig så många städer som möjligt: detta är bakgrunden till Gustav II Adolfs erövringspolitik, vilken hade som mål att beskatta den vinstbringande handeln vid södra Östersjöns flodmynningar. 1617 erövrades Nevas mynning och Ingermanland, 1621 togs Riga och Dünamynningen. Genom sitt deltagande i 30-åriga kriget blev Sverige en av Europas stormakter. Från Danmark-Norge togs Jämtland, Härjedalen, Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän och i Nordtyskland togs flera besittningar. Karl X Gustav ville lägga hela östersjöhandeln under den svenska adelns tullsystem genom att försöka erövra Danmark 1659. En holländsk flotta sköt emellertid denna plan i sank vid undsättningen av Köpenhamn samma år.

Ämbetsmannastaten och det stockholmska handelskapitalet (1680-1850)

Vid mitten av 1600-talet fördjupades motsättningen mellan den jordägande adeln och ämbetsmännen, som var av borgerligt ursprung och som utnyttjade missnöjet bland bönderna. Under krigen 1676-79 tog ämbetsmännen makten i hären och med Karl XI:s stöd bröt de vid riksdagarna 1680-82 jordadelns herravälde, exproprierade förläningarna och lade makten hos de centrala ämbetsverken. Karl XI:s son och efterträdare Karl XII (1697-1718) fortsatte kraftfullt dennes politik men drog in landet i en rad krig, som trots hans lysande talanger som fältherre ledde till allmänt sammanbrott och till landets utarmning. Sverige förlorade sina besittningar utom Finland.

Under "frihetstiden" låg den politiska makten hos ämbetsmännen i förbund med de stora handelshusen i Stockholm, medan kungens inflytande var starkt begränsat. Mot slutet av 1600-talet hade handelskapitalisterna med statens hjälp lyckats genomföra protektionistiska åtgärder till förmån för den svenska handeln och industrin, som nu fick ett mycket betydande uppsving. De svenska järnverken tillverkade omkring år 1740 ca 40 procent av världsproduktionen av smidbart järn. Den merkantilistiska protektionismen och omfattningen av handelshusens privilegier kulminerade omkring 1750. Det ökande skattetrycket tvang bönderna att driva hemindustri, på vars produkter handelskapitalisterna utvann stora profiter.

Efter krisen i Amsterdam 1763 blev de stora handelshusen i Stockholm ruinerade; deras riksdagsparti, "hattarna", slogs ut av "mössorna", ett parti som erhöll sitt stöd från småstäderna och de lägre ämbetsmännen och som också det var knutet till de förhärskande privilegierna. Gustav III:s statskupp 1772 inskränkte yttrande- och tryckfriheten, lade den politiska makten hos de kretsar som stod kungen nära och gynnade storgodsägarna. De stockholmska handelshusen, vars makt ånyo ökade från mitten av 1780-talet, mötte motstånd från adeln, men borgerskapet grep då under kungens ledning makten i huvudstaden i februari 1789 med hjälp av en borgarmilis och utvecklade därvid revolutionär propaganda. Böndernas missnöje utnyttjades mot adeln, som miste de flesta av sina privilegier inom administrationen och rättsväsendet; adelsjorden blev ett fritt kapitalistiskt spekulations- och bytesobjekt. Trots böndernas motstånd påbörjades "byalagets" upplösning och därmed bondejordens förvandling till marknadsvara genom förordningen om enskifte för Skåne 1803. Lantbruksproduktionen

steg: det dittills spannmålsimporterande Sverige började 1820 att exportera spannmål. Däremot inträdde omkring år 1800 en stagnation för de gamla, viktiga exportartiklarna: järn och trä.

Östersjöområdets hävdvunna centralställning för den västeuropeiska kapitalismen försvagades inemot år 1800, och handelsaristokratin i Stockholm gick under vid krisen 1816-19. Från 1805 var Sverige inblandat i kriget mot Napoleon, vilket ledde till förlusten av Finland 1809. Kung Gustaf IV Adolf, som var ansvarig för denna misslyckade politik, blev avsatt genom en statskupp 1809, varvid byråkratin tillvällde sig makten genom en ny författning. 1810 valdes den franske marskalken Bernadotte, sedermera Karl XIV Johan, till tronföljare. De ledande svenska politikerna hade för avsikt att sluta förbund med Napoleon, men Bernadotte anslöt sig i stället till Ryssland, som gav löfte om Norge som ersättning för Finland. Vid Napoleons fall inordnades Norge 1814 under den svenska kronan.

Sveriges invånarantal ökade starkt under 1800-talet. 1751 var invånarantalet 1,79 milj., 1840 3,14 milj. och 1870 4,17 milj. Landsbygdsproletariatet ökade mest: 1775 fanns ett bondeproletariat på 0,55 milj. mot bondeklassens 1,05 milj. 1870 var siffrorna 1,29 mot 1,39 milj. Med hjälp av denna billiga arbetskraft kunde bönderna producera stora mängder av havre till de engelska industridistrikten. Havreexporten tiodubblades under perioden 1830-60 och den odlade arealen tredubblades mellan åren 1800 och 1860. På jordbruksproletariatets ryggar strävade bondeklassen uppåt på den sociala rangskalan och tillskansade sig politisk makt. Den inhemska marknadens tillväxt avspeglade sig i textilindustrins expansion; bomullsimporten steg 1834-60 från 3/4 milj. skålpund till 19 milj. De ekonomiska och sociala följderna av maskintekniken var för övrigt svaga före 1860-talet. Men de moderna köpmännen, bruk-sägarna och bönderna på landsbygden, dvs. de sociala grupper som representerade de nya produktiv-krafterna och som ville att en fri varu- och arbetsmarknad skulle komma till stånd, gick till angrepp mot den härskande byråkratin. Då denna behärskade ståndsriksdagen, framförde oppositionen krav på en representationsreform. På riksdagen 1840-41 blev bondeståndet den ledande kraften i kampen för denna författningsreform och krävde ett enkammar-system efter norskt mönster. Näringsfrihetsförordningen 1846 och aktiebolagslagen 1848 var eftergifter från byråkratin sida inför de nya krafterna i samhället. De svårigheter som den begynnande samhällsomdaningen medförde för hantverkarna etc. ledde 1848 till upplopp i Stockholm; upprop med krav på republik sattes upp och gardet öppnade eld mot folk-massorna. Borgerskapet höll reformbanketter.

Ett utopiskt-socialistiskt verk "Om proletariatet" utgavs 1847 av Per Götrek. Men ingen socialistisk rörelse uppstod.

Industrikapitalismen (1850-1900)

Industrialiseringen i Sverige var framför allt knuten till skogsindustrin: här skapades de största förmögenheterna och de skarpaste klassmotsättningarna. I stora delar av Norrland utplånades den självägande bondeklassen och ett proletariat med svältlöner koncentrerades vid älvmyningarna där träindustrin fick sitt centrum efter ångsågens införande på 1850-talet. Från 1800-talets mitt placerades industrikapital i stor omfattning i Norrland i form av flott-ningsanläggningar, sågverk och skogsköp. På 1820-talet utgjorde träet endast 10-15 % av exporten, järnet mer än 50 %; vid början av 1870-talet utgjorde trävarorna 43 %, järnet 21 %.

Järnvägarnas genombrott på 1870-talet möjliggjorde en koncentration av järnindustrin, som specialiserade sig på kvalitetsstål. I samband därmed växte en mekanisk verkstadsindustri fram. Vid slutet av 1880-talet började cellulosaindustrins tillväxt. Och då den svenska malmen, särskilt den fosforrika norrländska, blev en livsbetingelse för den tyska järnindustrin började malmproduktionens explosiva utveckling. (1886-90: 0,9 milj. ton årligen; 1896-1900: 2,3; 1906-10: 4,6; 1911-15: 6,8.) Kolimporten steg från 0,6 milj. ton årligen 1871-75 till 4,4

milj. ton 1905-10.

Produktivkrafternas utveckling inom den tunga industrin och uppkomsten av en fri marknad åtföljdes av en stark privat kapitalbildning. De juridiska förutsättningarna för detta skapades genom bank- och aktiebolagslagarna.

Resultatet av hela denna utveckling blev en total social omvälvning. Under perioden 1870-1910 minskades den del av befolkningen som försörjde sig på jordbruk med binärningar från 72,4 till 48,8 %; samtidigt växte de grupper som levde av industribergshantering och handelskommunikationer från resp. 14,6 och 5,2 % till 32,0 och 13,4 % av befolkningen.

Den gamla byråkratins motstånd hade brutit samman på 1850-talet. Då började en ny typ av ämbetsmän att ta form, som val nära förbunden med näringslivets ledande män. Storgodsägarna genomförde en mer och mer utpräglat kapitalistisk drift av produktionen och närmade sig industriägarna och köpmännen. Men dessa å sin sida förlorade, när väl de juridiska förutsättningarna för ett modernt näringsliv och modern kapitalbildning i stort sett hade förverkligats, sin radikalism och fick konservativa tendenser. Medan de tidigare varit inställda på att försvaga byråkratin, ville de nu — när de hade köpt den — stärka statsapparaten. De upphörde att gå i spetsen för samhällsförändringen.

På 1860-talet började åderlåtningen av landsbygdens proletariat ta fart. Emigrationen uppgick mot decenniets slut till 50 000 personer årligen.

I riksdagen förlorade byråkratin sin makt 1850-51. Ledningen övertogs av en allians mellan adliga godsägare och storborgerliga kretsar, bl. a. representerade av A. O. Wallenberg. I regeringen företrädde denna riktning av bl. a. Oscar I (1844-59) och senare av finansministern J. A. Gripenstedt. Det var denna konstellation som genomförde besluten om statliga järnvägar och om statsobligationer och vars frihandelspolitik bl. a. tog sig uttryck i den franska handelstraktaten år 1865. Under denna tid bröt den nordiska bourgeoisin Hamburgs finansiella herravälde.

Den lägre bourgeoisin i Stockholm slog vid valet 1859 ut storkapitalisterna, bl. a. Wallenberg. I skarpskytterörelsen, en borgarbevapning mot ”det yttre och det inte Ryssland”, fick den en väpnad makt. 1865 genomförde ministären De Geer en representationsreform, som genom en sinnrikt uträknad valordning utestängde de oppositionella lägre ämbetsmännen, hantverkarna och arbetarna från rösträtt (lägsta årsinkomst 800 kr) samtidigt som den gav rösträtt åt bönderna (jordbruksfastighet värd minst 1 000 kr). Storbourgeoisin utövade sin kontroll över riksdagen genom en första kammare, där den genom särskilda valbestämmelser säkrade makten åt sig och sina anhängare. Efter bildandet av lantmannapartiet blev bönderna den dominerande gruppen i andra kammaren, som därför kom att leda oppositionen mot storbourgeoisin, ”herrarna”, vilka nu hade regeringen, den centrala förvaltningen och första kammaren i sin hand. Ända till slutet av 1800-talet rådde en ständig motsättning mellan kamrarna. Böndernas angrepp gällde först och främst de halvfeodala grundskatterna och vissa militära pålagor som uteslutande åvilade bondejorden.

Under loppet av 1880-talet förändrades situationen. Jordbruksproletariatets utvandring från landsbygden medförde att arbetskraften inom jordbruket började få marknadsvärde. Bondeklassen klövs i två delar: arbetsköpande bönder och småbrukare utan lejd arbetskraft. Den arbetstidskrävande, extensiva jordbrukstekniken avlöstes av en intensiv, kapitalkrävande. Då de amerikanska spannmålen konkurrerade ut den inhemska produktionen på 1880-talet, restes krav på tullar från de spannmålsodlande slättbönderna och från dem som placerat kapital i jordbruket. De stöddes av maskin- och textilindustrin. Bondeklassens gemensamma politiska intressen splittrades; storbönderna gick över till kapitalisterna. Vid riksdagen 1888 segrade protektionismen under ledning av godsägaren E. G. Boström. Jordbruks- och industritull infördes under de närmast följande åren.

Under loppet av 1880-talet började industriproletariatet att framträda som en farligare fiende för storbourgeoisin än bönderna. I spetsen gick till en början småborgerliga grupper som kände sig hotade av den industriella utvecklingen. Den första stora rent proletära aktionen var trästuveriarbetarnas strejk i Sundsvall år 1879. Fackföreningsrörelsens framväxt efter 1880, Palms propaganda från 1881, de socialdemokratiska tull- och rösträttsdemonstrationerna från 1886, det växande antalet strejker — allt detta skrämde storbourgeoisin, och regeringen tillsatte 1884 den första socialpolitiska utredningen, som bragte de ohyggligaste förhållanden i dagen. Hotad från detta nya håll gick bourgeoisin med på att befria bönderna från grundskatterna m. m. 1893. Från denna tid blev lantmannapartiet konservativt. Visserligen genomfördes 1889 lagen om fabriksinspektion, men på 90-talet slogs alla försök till socialpolitik ned och en rad tvångslagar riktade mot arbetarrörelsen antogs, bl. a. ”munkorgslagen” 1889 och lagen om skydd för strejkbrytare (”Åkarpslagen”) 1899.

Sverige under imperialismen (1900—)

Omkring år 1900 började motsättningarna mellan de imperialistiska staterna starkare påverka de politiska förhållandena i Norden. Under 1890-talet orienterade sig ministären Boström mot Tyskland, då malmexporten fått ett uppsving och det svenska borgerskapet var starkt anti-ryskt på grund av Rysslands övergrepp mot Finland. Samtidigt skärptes motsättningen till det engelsk-orienterade Norge kraftigt. Upprustningen kunde påbörjas i och med en ny härordnings antagande år 1901. Mot denna storborgerliga aktivism konsoliderade sig städernas breda medelklass och småborgare i ett liberalt parti, vars ledare var Karl Staaff, med allmän rösträtt, socialpolitik och tullåttnader på sitt program samt med engelsk-vänlig inställning (1900-02). För detta program, som stöddes av socialdemokraterna, genomfördes omfattande demonstrationer som kulminerade i den politiska tredagarstrejken år 1902. Denna allians tvang storbourgeoisin till eftergifter. En konservativ motrörelse, också med allmän rösträtt men med ett proportionellt valsysteem — på sitt program, organiserades av Allmänna valmansförbundet. Också detta vände sig till den breda medelklassen samt till bönderna: ideologin var protektionistisk, nationalistisk och arbetarfientlig. Dess främsta kraft var Arvid Lindman.

Under 1900-talets första decennium sänktes lönerna. Arbetsgivarna stärkte sin organisation (Svenska Arbetsgivareföreningen 1902), använde engelska strejkbrytare och satte in militär mot arbetarna. Den revolutionära stämningen bland arbetarna steg och tog sig uttryck i direkta aktioner (Alnölandet 1904, Sandö 1907, Amaltheaaffären 1908). Arbetarrörelsens politiska tryck på borgerskapet nådde nu sin höjdpunkt: rädslan för arbetarna hindrade borgarna från att alltför starkt engagera sig för Tyskland och verkade dämpande på deras stridslystnad när Norge bröt sig ut ur unionen 1905. Den liberala regeringen Staaff (1905-06) skärpte ”munkorgslagen” och försvårade det revolutionära arbetet bland soldaterna genom antimilitaristlagarna 1906. Vid tiden för storstrejken 1909 hade dock inom arbetarrörelsen en viss motsättning börjat göra sig gällande mellan radikala, syndikalistiskt influerade stämningar och parti- och fackföreningsledningen, som alltmer närmade sig liberalernas socialpolitiska linje.

Den tilltagande revolutionära stämningen tvang regeringen Lindman (1906-11) att upphäva viktiga begränsningar i rösträtten till andrakammarval, reformera första kammaren (den fyrtiogradiga skalan) och som konservativ garanti införa proportionella val (1907-09). Den utvidgade rösträtten förde en ny regering Staaff (1911-14) till makten. Den försökte dämpa arbetarklassens kampvilja med hjälp av socialpolitiska löften, samtidigt som den förberedde ökad upprustning. Av löfterna genomfördes endast folkpensionering, dock i ofullständig form. Regeringen störtades i februari 1914 genom en utomparlamentarisk aktion, bondetåget, som leddes av hovet, militären och storborgerliga kretsar. Med kungens, Gustav V:s stöd tillsattes den icke-parlamentariska regeringen Hjalmar Hammarskjöld (1914-17), som hade stor-kapitalistisk-byråkratisk prägel (K. A. Wallenberg, redaren D. Broström) och saknade underlag i en riksdagsmajoritet. Med denna statsledning kunde storindustrin lugnt gå världs-

kriget till mötes. Vid krigsutbrottet slöt oppositionen, bestående av liberaler och socialdemokrater, fred med regeringen och en stark upprustning genomfördes.

Trots tyskvänlig aktivism hos byråkratin och den högre medelklassen lyckades industribourgeoisin få landet etablerat som en neutral varuleverantör. Trots den ökande anknytningen till den tyska marknaden exporterade industrin ännu 1913 mera till England än till Tyskland (29 respektive 22 % av den totala exporten). Efter krigsutbrottet blev kontakten med den tyska industrin mera intim: 1915 utgjorde exporten till England endast 2/3 av exporten till Tyskland. Fastän importen av konsumtionsvaror minskade, inriktade bankerna och industriedningen en stor del av produktionsapparaten på framställning av krigsförnödenheter och produktionsmedel, vilket resulterade i en stark varubrist. Regeringen gick helt i krigsleverantörernas ledband. Exportörernas stora försäljningar på kredit till Tyskland möjliggjordes genom att Riksbankens sedelpress ställde rikliga betalningsmedel till deras förfogande: inflationen medförde en våldsam prisstegring och en stark minskning av konsumtionen. Denna sänkning av reallönen utgjorde grundvalen för en betydande kapitalackumulering. Under krigsåren emitterades aktier för 2,5 miljarder kronor; bankernas inlåning steg från 2,7 till 5,8 miljarder kronor; de kända köpen av utländska värdepapper belöpte sig till 1/3 miljard kronor, och bankerna, som 1913 hade en nettoskuld till utlandet på 10 miljoner kronor, hade 1918 ett nettotillgodohavande på 1/3 miljard kronor; samtidigt utfärdades inom landet obligationslån på 1,1 miljard kronor. Finanskapitalet stärkte sin ställning, och bankkoncentrationen ökade. De fyra storbankerna, Göteborgsbanken, Skandinaviska Kreditaktiebolaget, Stockholms Handelsbank (från 1919 Svenska Handelsbanken) och Stockholms Enskilda Bank hade 1917 tillsammans 40-50 procent av den totala banksättningen.

Fackföreningsrörelsen visade under de första krigsåren bristande aktionsförmåga: industribourgeoisin hade en gyllene tid. Dess tyska leveranser tvang ententen till blockad av Sverige för att hindra reexport av livsmedel, olja o. dyl. Regeringen försökte som motåtgärd avbryta transiteringen av varor mellan England och Ryssland. Varubristen ledde emellertid till att kravaller utbröt på våren 1917 och revolutionära strömningar började göra sig gällande inom den utsugna arbetarklassen. Samtidigt visade vissa finanskretsar tendens till att återuppta förbindelserna med västmakterna. Detta tryck förorsakade regeringen Hammarskjölds fall i mars 1917; dess efterföljare, högerregeringen Swartz, föll vid höstens val, som blev en framgång för socialdemokratin. I den liberala engelsk-orienterade regeringen Eden (1917-20) inträdde fyra socialdemokrater, däribland Hjalmar Branting. På våren 1918 genomfördes den handelspolitiska kursändringen: industrin inriktade sig på leveranser till västmakterna, och ett tonnage på 400 000 ton ställdes till dessas förfogande i utbyte mot importlicenser för spannmål, olja o. dyl. Socialdemokraterna koncentrerade sig på att hejda den revolutionära vågen, samtidigt som de utnyttjade borgerskapets panik för att tvinga detta till eftergifter i rösträttsfrågan och på socialpolitikens område. Våren 1918 lyckades de förhindra, att Sverige deltog i den finska kontrarevolutionen. Det socialdemokratiska vänsterpartiets upprop om storstrejk i november framtvängde omedelbart en regeringskommuniké som innehöll löften om en demokratisering av första kammaren samt om införande av allmän rösträtt vid såväl kommunal- som riksdagsval. Reformen genomfördes vid en urtima riksdag 1918 samt vid riksdagarna 1919-21. Lagen om åtta timmars arbetsdag genomfördes 1919. Samtidigt tillkämpade sig fackföreningarna genom kraftfulla manifestationer löneökningar 1919 och 1920.

Regeringskoalitionen sprack på kommunalskattefrågan 1920. Regeringen blev sedan helt socialdemokratisk med Branting som statsminister. Men när den revolutionära vågen hade lagt sig, och det utomparlamentariska trycket hade upphört, försvagades regeringens ställning: den hade nu bara riksdagsgruppen att stödja sig på. Den revolutionära rörelsen bland arbetarna gick tillbaka och isolerades till det kommunistiska partiet. Borgerskapet kunde på nytt flytta fram sina positioner: den liberala linjen segrade i kommunalskattefrågan, och på hösten 1920 tillträdde en byråkratisk, icke-parlamentarisk regering.

De stora kreditinstituten utnyttjade efterkrigsdepressionen 1921-23 till att öka sin maktställning. Vid sidan av storbankerna började de finanskretsar som var grupperade kring Svenska Tändsticksaktiebolaget och som leddes av Ivar Kreuger att delta i denna verksamhet. Härvid ökade koncentrationen inom industri- och bankväsen. Deflationen, som ökade skuldsättningen inom industrin, jordbruket, staten och kommunerna och som ruinerade de små aktieägarna men gynnade finanskapitalets expansion, motverkades inte av statsmakterna och kulminerade i och med Sveriges återgång till guldmynntfoten 1924. Böndernas svårigheter, som förorsakats av priset, medförde att de alltmer frigjorde sig från storbourgeoisins politiska ledning: bondeförbundet, som bildats under kriget, visade antikapitalistiska tendenser. Arbetslösheten, som 1921 uppgick till 60 000, steg 1922 till 163 000. Den utnyttjades av industrin för att sänka den lönenivå, som arbetarna hade tillkämpat sig 1920. En intensiv rationaliseringsprocess, som ledde till en permanent arbetslöshet, började. Statens arbetslöshetspolitik anförtroddes arbetslöshetskommissionen (AK), som hade borgerlig ledning. Dess politik gick bland annat ut på att kväsa fackföreningsrörelsen. Denna växte snabbt under början av 1920-talet. Den, och inte det socialdemokratiska partiet, var i borgarnas ögon den farligaste fienden. Agitationen mot fackföreningarna ökade och påverkade ofta den parlamentariska situationen.

Inför finanskapitalets expansion 1921-31 sökte socialdemokratin stöd från småborgerligt håll. Socialiseringsfrågan sköts i bakgrunden. Politiken blev defensiv. Genom detta parlamentariska samarbete, där småbourgeoisin från 1923 representerades av det frisinnade folkpartiet, kunde tullkraven avvisas och försvarsutgifterna sänkas 1925. Med det begynnande industriella uppsvinget närmade sig småbourgeoisin åter den verkliga bourgeoisin. Socialdemokratin försök att behålla sina bundsförvanter med ett stort socialförsäkringsprogram (sjukkassor, arbetslöshetsförsäkring m. m.) misslyckades. Då den socialdemokratiska regeringen Sandler (1925-26) tog ställning för fackföreningarna mot AK fälldes den (Stripakonflikten) och efterträddes av regeringen Ekman (1926-28), vars uppgift blev att påbörja tvångslagstiftningen mot den växande fackföreningsrörelsen. Under den kapitalstarka och kraftigt rationaliserade svenska industrins expansion på världsmarknaden under den senare hälften av 1920-talet som gällde framför allt tändstickor, produkter från den mekaniska verkstadsindustrin, cellulosa och järnmalm och som stod i samband med kapitalexport och finanskapitalets internationella operationer — uppammades en socialpatriotisk stämning, där myten om "Sveriges andra stormaktstid" spelade en stor roll. Den grep småbourgeoisin, vars besparingar tillfördes industrin, och smittade även av sig på arbetarklassen. Med stöd av denna stämning genomfördes 1928 lagen om arbetsdomstol under fackföreningsrörelsens och socialdemokratin motstånd. Valet samma år innebar en betydande tillbakagång för socialdemokratin; högerens framgångar ledde till att en högerregering bildades under Lindmans ledning (1928-30), vilken utnyttjade situationen till att organisera arbetsfredskonferensen på hösten 1928.

Verkningarna av den världskris, som utbröt 1929, nådde Sverige först under följande år och drabbade då i första hand jordbruket. Regeringen föll på sitt förslag om spannmålstullar 1930 och efterträddes av regeringen Ekman (1930-32). Krisen förvärrades under år 1931. Arbetslösheten uppgick 1932 till 161 000 och 1933 till 171 000 registrerade arbetslösa. Kreditinstituten utnyttjade påpassligt industrins svårigheter för att tillskansa sig ökad makt, upprätta nya sammanslutningar, öka rationaliseringstakten och pressa ned lönerna. Härvid kom strejk-brytare ofta till användning. Militär sattes in mot arbetarnas direkta aktioner, vilket bl. a. medförde att ett antal arbetare sköts ner i Ådalen 1931. I Stockholm organiserades samma år ett beväpnat borgargarde, Munckska kåren. Småbourgeoisins förtroende för kapitalismen utsattes för mycket svåra påfrestningar vid avslöjandet av missförhållanden inom Kreugerkoncernen, som gjorde bankrutt 1932, och dess förbund med storbourgeoisin blev lösare. Socialdemokraternas krav på en aktiv krispolitik från statens sida ledde till en stor framgång för dem vid valen 1932; en socialdemokratisk regering bildades med Per Albin Hansson som regeringschef.

Ur *Ord & bild* nr 5, 1970. Översatt från norska av Christina Bendegard